

บทที่ 7

สรุปและข้อเสนอแนะ

ภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 กระแสเรียกร้องประชาธิปไตยได้แพร่กระจายไปทั่วไม่ว่าในกลุ่มนิสิต นักศึกษา นักวิชาการ กลุ่มอาชีพ กลุ่มสตรี หรือแม้กระทั่งกลุ่มพระสงฆ์ และเช่นกันไม่เพียงแต่กลุ่มที่กล่าวไปแล้วซึ่งทำหน้าที่เป็นหน่วย (agent) ในการเรียกร้องเพื่อสาธารณะ หรือเพื่อส่วนรวม ด้วยเห็นว่าระบบและสถาบันต่างๆน่าที่จะสรรสร้างความเป็นประชาธิปไตยโดยเฉพาะในทางการเมืองซึ่งมีสภาพที่ฟอนเฟะ และหมักหมมปัญหามาตั้งแต่ในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และยิ่งเลวร้ายลงในสมัยจอมพล ถนอม กิตติขจร และจอมพลประภาส จารุเสถียร เนื่องจากเงื่อนไขของบริบทและภาวะผู้นำของผู้ปกครอง จึงไม่สามารถรักษาคุลย์แห่งอำนาจเอาไว้ได้ ระบบ(เดิม)จึงล้มไปในที่สุด เมื่อระบบเดิมสลายตัวไป ระบบใหม่ย่อมก้าวขึ้นมาแทนและการก้าวขึ้นมามีอำนาจย่อมต้องตอบสนองความต้องการของกระแสเรียกร้องให้ได้ เพื่อรักษาคุลย์แห่งอำนาจระหว่างบริบทและภาวะผู้นำเอาไว้ซึ่งกรณีเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงดังกล่าวรัฐบาลพระราชทานสามารถสร้างความชอบธรรมได้ แต่ด้วยความต้องการของกระแสที่มีความเข้มข้นและถี่กระชั้นมากขึ้นทุกที การตอบสนองจึงต้องอยู่ในภาวะการเร่งรีบด้วย

และในขณะที่เดียวกันการเรียกร้องจากหน่วยต่างๆก็ไม่เพียงแต่มุ่งผลต่อส่วนรวม แต่ในทางกลับกันส่วนรวมก็ยังเรียกร้องให้หน่วย (agent) เหล่านั้นมีการปรับปรุง เปลี่ยนแปลงในสายงานของแต่ละหน่วยนั้นๆด้วย แต่จุดหมายปลายทางก็เพื่อส่วนรวมอยู่ดี การศึกษาเป็นส่วนหนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากการเมือง เมื่อการเมืองระบบเดิมเปลี่ยนการศึกษาระบบเดิมจึงต้องเปลี่ยนเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทด้วย ดังจุดเริ่มต้นในการเปลี่ยนแปลงแม้จะมีการก่อขึ้นมาตั้งแต่ พ.ศ. 2512 แล้ว (ซึ่งสอดคล้องกับความคิดที่ว่าการศึกษามักจะเปลี่ยนเมื่อเวลาผ่านไปประมาณ 10 ปี) แต่กระแสนการเปลี่ยนแปลงยังไม่แรงพอ ประกอบกับการเมืองยังทรงตัวอยู่ แต่เมื่อถึงหรือได้รับการกระตุ้นจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 แล้วนับว่าการศึกษาได้เกิดการเปลี่ยนแปลงโดยเฉพาะตามข้อเรียกร้องที่ว่า "การศึกษาไม่สามารถเตรียมคนให้เข้าสู่ระบบประชาธิปไตย" จึง

ได้มีการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาหรือปฏิรูปการศึกษา

การเปลี่ยนแปลงนโยบายทางการศึกษา

การเปลี่ยนแปลงใดๆในบ้านเมืองย่อมต้องมีการวางแผนหรือนโยบายที่แน่นอน ซึ่งจะทำให้การแก้ปัญหาที่มีทิศทาง มีหลักเกณฑ์ อีกทั้งยังเป็นการสร้างความชอบธรรมไปในตัวด้วย จึงเริ่มมีการรวบรวมความคิดเห็นในวงการศึกษาจากบรรดานักวิชาการที่เป็นคนหนุ่มรุ่นใหม่ร่วมกันวางแผนปฏิรูปการศึกษาเรียกตนเองว่า "คณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา" ในสมัยรัฐบาล สัญญา ธรรมศักดิ์ ทำหน้าที่วางแผนเพื่อวางแนวทางการจัดการศึกษา โดยถ้ามองในแง่ของการศึกษาก็เพื่อตอบสนองความต้องการของกระแสเพื่อผลิตบุคคลเพื่อให้มีคุณสมบัติเหมาะสมตามระบอบประชาธิปไตย

การเปลี่ยนแปลงในระดับความคิดหรืออาจกล่าวได้ว่าใกล้เคียงกับนโยบายนี้มีได้เกิดขึ้นจากกระแสเรียกร้องภายในประเทศเท่านั้น แต่ยังเป็นกระแสของความเปลี่ยนแปลงทั่วโลก กล่าวคือในช่วงเวลาดังกล่าว มีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมเช่นกัน จึงเป็นปฏิสัมพันธ์กันอยู่ในที่ หรืออาจกล่าวได้ว่าความคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาไทยได้รับอิทธิพลจากกระแสโลกก็ว่าได้

การเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาที่เกิดขึ้นนั้น เกิดจากความคิดริเริ่มประกอบกับอิทธิพลของกระแสภายในและภายนอกซึ่งเป็นรูปธรรมที่สุดก็คือ รายงานของ UNESCO เรื่อง Learning to be ซึ่งปรากฏเป็นแนวทางการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษาตามหลักการของการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม แต่อย่างไรก็ตามความคิดในการเปลี่ยนแปลงตลอดจนการทำงานวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปนี้เป็นไปตามสมมุติฐาน กล่าวคือ เป็นการเคลื่อนไหวในการเปลี่ยนแปลงนโยบายการศึกษา โดยกลุ่มข้าราชการ นักวิชาการเกือบทั้งหมด โดยมีได้เกี่ยวข้องกับผู้ที่ก่อการเปลี่ยนแปลงรัฐประหารทั้งในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และจอมพลถนอม กิตติขจร ในประเด็นนี้อาจพิจารณาได้ 4 แง่มุมคือ

1. รัฐสนใจการศึกษามากขึ้นที่ว่า การศึกษาเป็นเครื่องมือในการอบรมกล่อมเกลา

ทางการเมือง จึงใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือเพื่อการนี้ทั้งในสมัยจอมพลสฤษดิ์ และสืบทอดโดยจอมพลถนอม ภายใต้นโยบายทางการศึกษาเดียวกันจึงไม่ต้องเปลี่ยนนโยบายทางการศึกษา

2. อำนาจทางการเมืองที่แท้จริงของไทยคือราชการ ราชการจึงมีบทบาทในการจัดการศึกษา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ "รัฐ" ก็คือ "ราชการ" นั่นเอง

3. เนื่องจากเป็นประเทศประชาธิปไตย (ในระดับหนึ่ง) รัฐจึงไม่เข้ามามีบทบาทในการศึกษามากนัก จึงเป็นกลไกตามระบบเสรีที่เปิดโอกาสให้มีการแสดงความคิดเห็น และมีส่วนร่วมโดยกลุ่มอื่นๆ แม้ว่าจะมีการรัฐประหารหลายครั้งหลายครา แต่การทำรัฐประหารแต่ละครั้งนั้นมักอ้างความชอบธรรมโดยเฉพาความมั่นคงและชื่อเสียงของรัฐบาลชุดก่อน แต่ทางการศึกษายังคงเน้นที่การอบรมกล่อมเกล้าทางการเมืองตามระบอบประชาธิปไตยดังคำแถลงนโยบายของรัฐบาลเกือบทุกชุด อีกทั้งการปฏิวัติรัฐประหารทั่วไปเพื่อผลประโยชน์ทางด้านอื่นๆที่ไม่เกี่ยวข้องกับการศึกษา

4. ข้าราชการนักวิชาการในนามของ คณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา นั้นเป็นนักวิชาการที่มีจิตสำนึกจริงๆในการจรรโลงการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม

การทำงานของคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษายังคงดำเนินต่อไปด้วยตระหนักดีในกระแสความผันผวนทางการเมือง จึงได้ตั้งเป้าหมายให้ความคิดได้รับการสานต่อและมีน้ำหนักมากขึ้น กล่าวคือในด้านการสานต่อทางความคิดได้มีการตั้งคณะกรรมการปฏิรูปการศึกษา (สมัยรัฐบาล มรว. ศิกฤทธิ ปราโมช) เพื่อนำแนวทางความคิดของคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูประบบการศึกษาไปวางแนวดำเนินการที่เป็นรายละเอียด และประเมินผลในโครงการ ซึ่งคนในคณะกรรมการปฏิรูปการศึกษาก็เป็นคนกลุ่มเดียวกันกับคณะกรรมการปฏิรูปการศึกษา หรือคนในวงการเดียวกัน โดยเฉพาะในวงข้าราชการนักการศึกษาจากคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ ทบวงมหาวิทยาลัย กระทรวงมหาดไทย และหน่วยงานอื่นๆอีกประปราย แต่กว่าคณะกรรมการปฏิรูปการศึกษาจะทำงานสำเร็จจุดมุ่ง คือเสนอรายงานการปฏิรูปการศึกษาตามแนวทางวางพื้นฐานปฏิรูปการศึกษาต้องประสบกับการหยุดขังด้วยเหตุผลการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลหลายครั้งจนสมัยรัฐบาลพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ จึงสิ้นสุดลงส่วนในด้านการทำความเข้าใจมีน้ำหนักได้มีการนำความคิดในการปฏิรูปการศึกษาร่วมกับการจัดสัมมนาตลอดจนการระดมความคิดเห็นในการวางแผนการศึกษาแห่งชาติมาประมวลเข้าด้วยกันภายใต้การทำงานของคณะบุคคลกลุ่มเดิมเป็นส่วนใหญ่ แต่ได้ประสานงานกันอยู่ตลอดเวลาจนกระทั่งกำเนิดเป็นแผนการศึกษา

แห่งชาติ ซึ่งถือเป็นแม่บทของการจัดการศึกษาทั่วประเทศ และมีน้ำหนักมีพลังความเป็นนโยบาย ยิ่งกว่าแนวความคิดของคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อการปฏิรูปการศึกษา และคณะกรรมการปฏิรูปการศึกษา

สำหรับสมมุติฐานที่ว่านโยบายทางการศึกษามีการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป มิได้เปลี่ยนแปลงโดยปริยายตามเหตุการณ์บ้านเมืองนั้นอาจพิจารณาได้ 2 แห่งคือ

1. การเปลี่ยนแปลงในเชิงความเร่ง (speed) ของนโยบายการศึกษาตั้งแต่ พ.ศ. 2512 ซึ่งเป็นระยะเริ่มแรกของการเปลี่ยนแปลงจนถึงแผนการศึกษาแห่งชาติ 2520 นั้น กินระยะเวลาถึง 8 ปี จึงเกิดนโยบายแม่บท จากนั้นในส่วนของ การเปลี่ยนแปลงหลักสูตรกล่าวคือ หลักสูตรมัธยมศึกษา 2503, หมวดวิชาสังคมศึกษา 2520, มัธยมศึกษาตอนต้น 2521 และปลาย 2524 (ผลพวงของการวางพื้นฐานปฏิรูปการศึกษา) กว่า จะเสร็จสิ้นทุกชั้นปีก็ต่อเมื่อปี พ.ศ. 2526 เพราะฉะนั้นรวมเวลาแล้วจึงเท่ากับ 19 ปี จึงมีลักษณะค่อยเป็นค่อยไปในแห่งหนึ่ง

2. การเปลี่ยนแปลงโดยมีการวางแผนเพื่อการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป โดยเริ่มจากความคิดริเริ่มในการเปลี่ยนแปลงกล่าวคือ พ.ศ. 2512 ซึ่งถ้ากล่าวลอยๆแล้วจะไม่เกี่ยวกับการวางแผนเลย แต่กลับเป็นความต้องการของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลใดกลุ่มบุคคลหนึ่งเท่านั้นเอง แต่ดังที่กล่าวแล้วว่าระบบของการเปลี่ยนแปลงการศึกษาแห่งชาติครั้งหนึ่งๆนั้นจะใช้ช่วงอายุประมาณ 10 ปีจึงจะเปลี่ยน จากปี 2503-2512 รวมแล้วเกือบ 10 ปีนั้นแสดงว่าความคิดริเริ่มในการเปลี่ยนแปลงในปี 2512 นั้นเป็นไปตามแผนที่วางกันไว้ในอดีต (ใน เรื่องของแผนการศึกษาแห่งชาติ) ที่จะเปลี่ยนทุกๆระยะประมาณ 10 ปี จากนั้นความคิดในการเปลี่ยนนโยบายการศึกษาตลอดจนหลักสูตรก็มีการพูดถึงเป็นระยะ ๆ จนเกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 จึงได้มีการท้าวอย่างจริงจังทั้งในทางกว้างและลึก ซึ่งจากแผนการศึกษาแห่งชาติ 2503 จนถึง พ.ศ. 2517 (เกิดคณะกรรมการวางพื้นฐานปฏิรูปการศึกษา) นั้นกินเวลา 14 ปี ซึ่งก่อนหน้านี้อีกก็มีการเคลื่อนไหวตามหลักเกณฑ์ระยะเวลาของการเปลี่ยนแปลงอยู่แล้ว เมื่อคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษาเล็งเห็นถึงสถานการณ์ทางการเมืองจึงตั้งใจจะ นานแผนงานวางพื้นฐานไปสู่การปฏิบัติให้ได้ จึงคิดที่จะบรรจุแนวความคิดดังกล่าวลงในแผนการศึกษาแห่งชาติซึ่งเกิดในปี พ.ศ. 2520 (ยืดออกไปอีก 3 ปี) ส่วนในระดับมัธยมศึกษาที่ตั้งเป้ากันเอาไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2517 (แรกเริ่มตั้งคณะกรรมการวางพื้นฐาน) ว่าจะต้องเสร็จสิ้นในปี

2526 และก็สามารททำได้ตามที่วางแผนไว้ เพราะฉนั้นระยะเวลาที่เกิดการเปลี่ยนแปลงนโยบายการศึกษาและหลักสูตรจึงมีการวางแผนและจงใจให้เป็นแบบค่อยเป็นค่อยไป อันมีพื้นฐานความคิดทางการศึกษาก็คือ ระยะเวลาที่เหมาะสมว่าควรจะเปลี่ยน การคำนึงถึงความรู้สึกนึกคิดของคนถ้ามีการเปลี่ยนอย่างฉับพลัน และพื้นฐานความคิดทางการเมืองกล่าวคือ การมุ่งผลิตพลเมืองเพื่อตอบสนองต่อระบอบประชาธิปไตย และการหลีกเลี่ยงความไม่แน่นอนทางการเมืองโดยการบรรจุความคิดของคณะกรรมการวางแผนพื้นฐานเพื่อปฎิรูปการศึกษาลงในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520

แต่เหตุการณ์นี้ได้มีความต่อเนื่อง กล่าวคือมีการแทรกแซงจากฝ่ายการเมือง และมีผลกระทบต่อแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 โดยในสมัยรัฐบาล นายธานินทร์ กรัยวิเชียร มีนโยบายชาตินิยม เนื้อหาข้อความในแผนการศึกษาแห่งชาติจึงถูกเปลี่ยนแปลงโดยรัฐมนตรีบางคน ความเป็นประชาธิปไตยของแผนการศึกษาฯ ที่เริ่มก่อตัวมาตั้งแต่ 2512 จนถึงที่สุดเมื่อเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 นั้นได้ถูกเปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้เนื่องจากแนวความคิด (ทฤษฎีหรืออุดมคติ) เมื่อนำสู่การปฏิบัติแล้วย่อมต้องมีช่องว่างเกิดขึ้น ทั้ง ๆ ที่รัฐมนตรีผู้นั้นเป็นหนึ่งในคณะกรรมการวางแผนพื้นฐานเพื่อปฎิรูปการศึกษา แต่เมื่อการศึกษาเข้าไปเกี่ยวข้องกับการเมือง แล้วการศึกษามักถูกทำให้เป็น "ระบบตาม" เสียมากกว่า ดังนั้นความเป็นประชาธิปไตยในการศึกษาที่ก่อตัวและสะสมมาจึงขาดช่วงลง และเปลี่ยนแปลงประเด็นไปเป็นความคิดแบบชาตินิยมภายหลัง เหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ซึ่งถ้าความคิดตามแนววางแผนพื้นฐานปฎิรูปการศึกษา กับแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 ก็จะทำให้เห็นความแตกต่างกันอย่างชัดเจน

หลักสูตรมัธยมศึกษาและการอบรมกล่อมเกลາทางการเมือง

จากการถ่ายทอดแนวความคิดทางการอบรมกล่อมเกลาทางการเมือง ตั้งแต่ภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 สู่การปฏิบัติแก่เยาวชนภายในห้องเรียน ในเวลาเริ่มแรกที่มีการก่อเชื้อทางการเปลี่ยนแปลงหลักสูตร ประเด็นของการอบรมกล่อมเกลาทางการเมืองมีการพูดถึงอยู่พอสมควร ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2512 ซึ่งถ้าเปรียบเทียบกับบริบททางการเมืองในขณะนั้น จะเห็นได้ว่าการมีส่วนร่วมทางการเมือง หรือการใช้อำนาจของฝ่ายผู้ปกครองนั้นเป็นไปอย่างไม่สมดุลง

ตามหลักแห่งประชาธิปไตย

ในสังคมเมื่อมีกล่าวถึงสิ่งใดขึ้นมา หรือกล่าวถึงว่าควรมีสิ่งใด พอจะแสดงให้เห็นชัดว่า ในเวลานั้น ในขณะนั้นสังคมยังขาดสิ่งนั้นอยู่ การกล่าวถึงหลักสูตรก็เช่นกันที่เริ่มมีการใส่ใจกับการอบรมกล่อมเกลາทางการเมือง และถูกกระตุ้นอย่างมากภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ซึ่งการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรได้อยู่ในรายงานของคณะกรรมการวางพื้นฐาน เพื่อปฏิรูปการศึกษา เช่นกัน แต่ด้วยการขาดเสถียรภาพทางการเมือง มีการเปลี่ยนรัฐบาลบ่อยครั้งการดำเนินงานด้วยการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรจึงล่าช้า แต่ก็ได้มีการวางแผนเพื่อให้อสอดคล้องกับแผนการศึกษาแห่งชาติซึ่งเป็นผลงานชิ้นแรกจากกระแสการเรียกร้องประชาธิปไตย จึงต้องรอให้แผนการศึกษาแห่งชาติประกาศเป็นพระบรมราชโองการก่อน จึงจะกำหนดหลักสูตรให้อสอดคล้องกับแผนแม่บทได้

การอบรมกล่อมเกลาทางการเมืองในหลักสูตรนั้นในระยะการก่อเชื้อทางความคิดเริ่มมีการเรียกร้องให้มีการอบรมกล่อมเกลาทางการเมืองแบบประชาธิปไตยมากขึ้น และยิ่งทวีความเข้มข้นมากขึ้นจากเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ ตามลักษณะของกระแสความคิด หรืออุดมการณ์แบบประชาธิปไตยที่น่าที่จะเป็นประเด็นใหญ่ในการอบรมกล่อมเกลาทางการเมือง แต่ด้วยเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ประเด็นของการอบรมกล่อมเกลาทางการเมืองแบบประชาธิปไตยได้มีการเปลี่ยนแปลงไปโดยมีการประกาศใช้หลักสูตรมัธยมศึกษา หมวดวิชาสังคม พ.ศ. 2520 ขึ้นใช้บังคับเป็นการเร่งด่วนเพื่อให้อมีความสอดคล้องกับนโยบายรัฐบาล เนื้อหาทางประชาธิปไตยจึงมิได้มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นแต่อย่างใด

เมื่อกล่าวถึงหลักสูตรแล้ว สิ่งที่จะยืนยันเจตนารมณ์ของหลักสูตรได้อย่างเป็นรูปธรรม และคงที่มากที่สุด (แม้ในความเป็นจริงจะขึ้นอยู่กับการศึกษาของแต่ละบุคคล) คือแบบเรียนที่นำออกใช้ตามหลักสูตรนั้น ๆ การกล่าวถึงแบบเรียนที่มีเนื้อหาทางการเมืองเป็นองค์ประกอบพื้นฐาน (political foundation) ซึ่งก็คือ แบบเรียนในวิชาสังคมศึกษาตามขอบข่ายของการวิจัยนี้ ตั้งอยู่บนความคิดที่ว่า แบบเรียนนั้นมีความสัมพันธ์กับบริบททางการเมือง และแสดงเจตนาของรัฐบาลในการอบรมกล่อมเกลาทางการเมือง มิได้หมายความว่าไปถึงผลที่ได้รับจากการอบรมกล่อมเกลานั้น

เมื่อวิเคราะห์เนื้อหาทางการเมือง ซึ่งน่าที่จะมีอยู่ในแบบเรียนสังคมศึกษาที่ใช้นานช่วง

เวลาดังกล่าวตามลักษณะแห่งกระแสน้ำที่จะมีแนวโน้มที่สูงขึ้น แต่ผลการวิจัยพบว่า เนื้อหาทางการเมืองนั้นมีความถี่ต่ำกว่าเนื้อหาทางสังคม ซึ่งเป็นไปตามสมมุติฐาน แต่มีความถี่สูงกว่าเนื้อหาทางเศรษฐกิจ (แต่ไม่มากนัก) ซึ่งไม่เป็นไปตามสมมุติฐาน แต่แนวโน้มของการเพิ่มลดของแต่ละมิตินั้นมิได้แตกต่างกันอย่างมาก ซึ่งงานแห่งหนึ่งแสดงถึงการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป แต่อีกแห่งหนึ่งยังแสดงให้เห็นถึง เจตนาของรัฐบาลในการแสดงเจตนาที่จะให้ความรู้ความเข้าใจทางการเมืองต่อประชาชน และเมื่อพิจารณาจากบริบทภายหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 แล้วก็จะพบว่าการเมืองเข้าสู่วัฏจักรเดิมอีกครั้ง เนื้อหาทางการเมืองจึงมิได้มีแนวโน้มที่สูงขึ้นตามกระแส 14 ตุลาคม 2516 และกอบรับกับแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 ที่เป็นแม่บทของการจัดการศึกษา หลักสูตรที่เกิดขึ้นภายหลังการประกาศใช้แผนการศึกษานี้ จึงต้องสอดคล้องกับแผนการศึกษานั้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เนื้อหาทางการเมืองจึงน่าที่จะถูกกระทบด้วย (โดยสังเขปได้จากความถี่ของเนื้อหาทางการเมือง)

ในส่วนของการอบรมกล่อมเกลາทางการเมืองตามระบอบประชาธิปไตยในระดับอุดมคตินั้น ระบบการเมือง และวิถีชีวิต พบว่าการอบรมกล่อมเกลาทางการเมืองในระดับระบบการเมืองมีความถี่สูงสุด ซึ่งเป็นไปตามสมมุติฐาน การอบรมกล่อมเกลาทางการเมืองตามระบอบประชาธิปไตยในระดับระบบการเมืองนี้หมายถึง การให้ความรู้ความเข้าใจโครงสร้างสถาบันทางการเมือง ตลอดจนตัวบทกฎหมายต่างๆ หรือพิจารณาอีกนัยหนึ่งคือ การเมืองในรูปแบบ (form) จากความถี่ที่ปรากฏย่อมแสดงถึงเจตนาของรัฐบาลที่ต้องการอบรมกล่อมเกลารูปแบบ (form) มากกว่าเนื้อหา (content) และถ้าเราพิจารณาจากความเป็นจริงก็จะเห็นว่า การพัฒนาประชาธิปไตยตั้งแต่แรกเริ่ม พ.ศ. 2475 เป็นการนำรูปแบบ (form) จากตะวันตกมาครอบบนบริบทของสังคมไทย โดยที่เนื้อหา (content) ซึ่งการเน้นนี้อาจจะเป็นเพราะว่า รูปแบบนั้นมีความรูปธรรม สามารถเห็นได้ชัดเจน และยังเป็นที่ยืนยันความคิดซึ่งถ่ายทอดสู่การปฏิบัติ แต่นั่นเป็นเพียงภาพที่สร้างขึ้นเพื่อความชอบธรรม ดังจะเห็นได้จากความไม่ประสบผลสำเร็จทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ความคิดและการกระทำ (อุดมคติและวิถีชีวิต) ยังคงมีวัฒนธรรมแบบเดิมอยู่และเจตนาของรัฐบาลก็มิได้มุ่งจะให้พลเมืองมีความรู้ความเข้าใจอย่างแท้จริง แต่เป็นไปเพื่อการก้าวเข้าสู่อำนาจและใช้อำนาจเพื่อผลประโยชน์

ข้อเสนอแนะ

เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างการเมืองกับการศึกษา เราจะพบว่า การศึกษานั้น เป็นระบบตามดังผลการวิจัยในบทที่ 3 และ 4 อันแสดงถึงอิทธิพลของระบบนั้น คือการเมืองที่มี ต่อนโยบายทางการศึกษา และการอบรมกล่อมเกลាทางการเมือง แต่ความเป็นประชาธิปไตยมิได้ ขึ้นอยู่กับการศึกษาเพียงอย่างเดียวหรือมีปัจจัยอื่น ๆ อีกมากมาย ที่ต้องสอดคล้องกับแนวความคิดด้วย เพราะฉะนั้นการศึกษาจึงมิใช่ยาวิเศษที่จะแก้ปัญหาดังทั้งหมด ยิ่งในประเทศกำลังพัฒนาแล้วการศึกษา นั้น นอกจากจะนำมาเพื่อทำให้เกิดการพัฒนาที่มีความทัดเทียมกับประเทศที่พัฒนาแล้ว (ซึ่ง เป็นหน้าที่ของระบบตาม) ยังถูกใช้เป็นเครื่องมือในการทำให้ได้มาซึ่งอำนาจ ใช้อำนาจ และรักษา อำนาจของรัฐเอาไว้

จากประเด็นดังกล่าวข้างต้น จึงน่าจะใช้ "การศึกษา" พิจารณาถึงอำนาจแห่งรัฐ ที่แท้จริงในทางการเมือง (ซึ่งจะมีผลต่อการจัดการศึกษา) ซึ่งตามสังคมประชาธิปไตยแล้วอำนาจ ที่แท้จริงก็คือ อำนาจที่มาจากประชาชน เป็นประชาธิปไตยที่เกิดจากประชาชน แต่กรณีของสังคม ไทยเป็นประชาธิปไตยจากเบื้องบนโดยขุนนางที่ได้รับ "การศึกษา" จากตะวันตกแล้วนำกลับมา ใช้โดยอาศัยกระบวนการที่ลึกลับกับบริบทเดิม และสามารถใช้อำนาจเดิมช่วยส่งเสริมการอยู่ใน อำนาจอย่างชนิดที่เรียกว่าเป็นไปตามธรรมชาติของสังคมไทย (ประชาธิปไตยแบบไทย) ดัง เราจะเห็นได้จากการอบรมกล่อมเกล่าในแบบเรียนสังคมศึกษาจะไม่พบข้อความใด หรือรูปภาพ ใดที่วิเคราะห์หรือวิพากษ์วิจารณ์ระบบขุนนาง (ราชการ) ไทยเลย และจากกรอบความคิดที่ว่า ไม่มีรัฐใดที่จะอบรมกล่อมเกล่าทางการเมืองให้สมาชิกมีความขัดแย้งกับรัฐ ยิ่งช่วยยืนยันกลุ่ม อำนาจที่แท้จริง ย่อมไม่ทำลายฐานอำนาจของตนเอง และป้องกันตนเองไปในตัว การอบรม กล่อมเกล่าทางการเมือง จึงมุ่งเน้นที่ระเบียบวินัย เคารพกฎหมาย อยู่ในกรอบที่รัฐจัดไว้ให้ รวมทั้งกรอบทางวัฒนธรรมที่มีทั้งการส่งผ่านแบบโดยตรงและอ้อมแฝง ในเมื่อความจริงเป็นเช่นนี้ ในทางปฏิบัติ เราจึงมักไม่พบตัวอย่างทางประชาธิปไตยในเมืองให้เยาวชนเห็น เพื่อ เปรียบเทียบกับแบบเรียน ยกเว้นตัวอย่างในเชิงรูปแบบ (form) เท่านั้น

ความสัมพันธ์ระหว่างการเมืองกับการศึกษา ยังแสดงให้เห็นอีกว่า ทั้งสองมีความ เหมือนกันในระดับต่างๆอยู่ในตัว นั่นคือในสังคมไทยนั้นการเมืองและการศึกษาได้รับอิทธิพลและ รูปแบบจากตะวันตก ทั้งการเมืองและการศึกษามีการบริหารแบบการรวมศูนย์ ทั้งการเมืองและ

การศึกษาเมืองที่น่าที่แท้จริงคือระบบราชการควบคุมอยู่ ทั้งการเมืองและการศึกษามีพัฒนาการที่
 เชื่องช้า การถ่ายทอดความรู้ทางการเมืองสู่ประชาชน และการถ่ายทอดความรู้จากครูสู่นักเรียน
 เป็นไปในแบบทางเดียว ไม่มีการแลกเปลี่ยน โต้แย้ง วิพากษ์วิจารณ์ (top-down) ในทาง
 การเมืองนั้น เน้นรูปแบบมากกว่าความคิดและการกระทำ (อุดมคติและวิถีชีวิต) ในขณะที่การ
 ศึกษาเน้นความจำในรูปแบบที่ตนเองเรียนมากกว่าความคิด และการปฏิบัติ เป็นต้น เพราะฉะนั้น
 การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ทางการศึกษา จึงเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและระบบอื่น
 ความเกี่ยวพันกันนี้ถ้าจะกล่าวเฉพาะการเมืองกับการศึกษาจึงเป็นไปตามที่ พลาเรต กล่าวไว้ว่า
 "รัฐเป็นอย่างไรโรงเรียนก็ต้องเป็นอย่างนั้น" (As is the state so is the school.)

แต่เนื่องจากการศึกษา เป็นระบบย่อย (อนุระบบ) อาจสามารถศึกษาได้ง่ายกว่า
 การเมือง วันดีคืนดีอาจมีผู้ต้องการศึกษาการเมืองของไทยแต่ไม่มีเวลามากพอ ก็เลยศึกษา
 การศึกษาของไทยแทนแล้วสรุปไปถึงการเมือง การกระทำเช่นนี้ ดูจะเป็นการไม่ให้เกิดติดต่อ
 การเมืองไทย แต่ก็ถูกต้องตามคำกล่าวของพลาเรต ถ้าคำกล่าวนั้นถูกต้องตามหลักตรรกศาสตร์